

ISSN 0182-500 X

საქართველოს
საზოგადოებრივი მეცნიერებების
აკადემიის
გაზეთი

გაზეთი

9

1984

ატენის სიონის სამი გრაფიტი

ატენის სიონის მრავალრიცხოვან წარწერათა შორის გამოიყოფა სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობის ერთი ისეთი ჩგუფი, რომლის ცნობები თუმცა ატენის ქვეყანასა და მის უპირველეს ტაძარს — სიონს უკავშირდება, მაგრამ დღედაღამ სცილდება ლოკალურ რეგიონალურ მოვლენებს და სრულიად ახალ ცნობებს გვაწვდის საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების ადრეულ მნიშვნელოვან საკითხებზე. ახელ წარწერათა რიცხი ექვსევა ატენის სიონში ახლად გამოვლენილი სამი გრაფიტი, რომლებსაც ქვემოთ განვიხილავთ.

გრაფიტების შესწავლის დროს გარკვევა, რომ მათი ცნობები უკავშირდება სტეფანოზ მამფალს, რომლის გარდაცვალების მართებულად ვიცნობთ. აქვე, ატენის სიონის უველაზე საპატიო ნაწილში, საკურთხეველშია მოთავსებული. ამ ეპიტაფიასთან დაკავშირებულ სხვადასხვა საკითხებზე უახლეს სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთმანეთისაგან განსხვავებული მოსაზრებები გამოითქვა. ამ წარწერის სადავო საკითხების გარკვევა კი შესაძლოა ხდება ახლად გამოვლენილი გრაფიტების ცნობათა გათვალისწინებით. მკვლევარი რომ გარკვევს ჩვენს განმარტებებში, საჭიროდ მიგვაჩნება ზოგადად განვიხილოთ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხზე გამოთქმული სხვადასხვა თეზისაზრების.

სტეფანოზ მამფალის ფრესკული ეპიტაფია XI საუკუნის მოხატულობის ფენის ქვეშ არის მოქცეული. წარწერა მხატვარ-არქიტაგრაფის — შ. აბრამიშვილის მიერ არის ნაწილობრივ გაწმენდილი. სტეფანოზის ეპიტაფია ორქვარა გამოქვეყნდა. თ. ბარსეულია წაიკითხა მისი მშობლივად ცალკეულად სტრიქონები. წარწერის ხანგრძლივი შესწავლის შედეგად ეპიტაფია მთლიანად წაეკეთებოდა, ნაკლებად ადგილებზე ადვანტირებოდა და მოწივრების სახით გამოქვეყნებოდა.

სტეფანოზის ეპიტაფიის ნაკლებად ადგილებზე აღდგენის დროს მხოლოდ წარწერის შინაარსიდან და მისი ქრონოლოგიური მნიშვნელებიდან გამოვლილი. ეპიტაფიის დაზიანებული მცირე მონაკვეთების აღდგენა, კონტექსტის გათვალისწინებით, ადვილად ხერხდება. მთელ სიძველეს წარმოადგენს ამ დაზიანებულ ნაწილის აღდგენა, სადაც, თავის დროზე, დასახლებული უყოფილა ის „ღმრთივეფირვენიონანი“ რომლის ზეობის 21-ე წელს გარდაცვლილია სტეფანოზ მამფალი. სახედავრად, წარწერას შემორჩა მკრთო გამოხატული თარიღი — 789 წელი. ეპიტაფია გვაუწყებს, რომ სტეფანოზი გარდაცვლილია 789 წლის 14 ოქტომბერს, პარასკევე დღეს, დაბის I საათზე და უმთავრია 29 წელი. აქედან ირკვევა, რომ სტეფანოზ მამფალი 711 წელს ასულა საერის. მთავრობა ტახტზე. ზუსტად განისაზღვრა ამ „ღმრთივეფირვენიონის“ გამოყვების თარიღი — 719 წელი, რომლის ზეობის 21-ე წელს გარდაცვლილია სტეფანოზ მამფალი (789 წლიდან 21 წელი 719 წელზე მოვა). ამგვარად, წარწერის ნაკლებად ადგილებზე უნდა აღვედგინოთ იმ შეფის სახელი, რომელიც 719 წელს ასულა სამეფო ტახტზე და, სულ მცირე, 21 წელი მანძილზე უმეფოდა.

719 წელს, არც ბიზანტიაში და არც ბალიყატში არაფერ ასულა სამეფო საუღარზე. ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროების ცნობებით, ამ ხანაში ასეთი პოლიტიკური სიტუაციები ჩანს: 718-717 წლებში კოსტანტინოპოლი არაბთა გარემოცვაშია. ამ სახმედრო ოპერაციას ხელმძღვანელობს მანლამა, 717 წლის განაფხურზე არაბთა ალყა დიდძალი ქვეითი არმიითა და ფლოტიც გაუძლიერებიათ. არაბთა დამპყრობე ქვეითი ჯარის ერთ-ერთი მარშრუტი გადიოდა საქართველოზე, სადაც არაბთა ლაშქარს ანაკოფის ბრძოლაში სტეფანოზ II-ის ძეებთან — მამართსა და არჩილ-

თან დამარცხებულია. არაბთა ქარი გურია-სურ-ტანს გავლთა ქალაქდონში დაბანაკებულია, კოსტანტინოპოლის სააღმოსავლეთი რაიონში მონაწილეობის შესახებ.

ცნობილია, რომ კოსტანტინოპოლის ეს ალყა ბიზანტიელთა გამარჯვებით დამთავრდა. 718 წლის 18 აგვისტოს მასლამამ მოხსნა კოსტანტინოპოლის ალყა. ჭრანშერის ცნობით, მიმართა და არჩილმა „წარავლინეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა“, რაც მხოლოდ 18 აგვისტოს შემდეგ შეიძლებოდა მომხდარიყო. კეისარმა მიმართა და არჩილს „წარმოსცა ორი გვარჯნი და გუჟარო“. აქვე იხილება აღნიშნული, რომ ანაკოფიის ბრძოლაში დაჭრილი მიმართი ჩაბრა გარდაიცვალა. ამდენად, არჩილი უნდა უფრო ადრე იყო ერთადერთი გვირგვინოსანი, რომელიც 719 წ. ასულა სამეფო ტახტზე. ამის საფუძველად გვაძლევს ის, რომ 718 წლის 18 აგვისტოდან 719 წლამდე ოთხ თვეზე ოდნავ მეტია, რაც ბიზანტიაში მოციქულის წახვალს, იქ სათანადო დიპლომატიური საქმეების მოგვარებას და უკან დაბრუნებას მოუწოდებდა.

შემოქმედის ვათუქისწინებით, სტეფანოს მამფლის ეპიტაფიის ნაკლებად ადგილზე ადვადგინეთ არჩილ II (719-746). აქვე იხილეთ აღნიშნა, რომ ქართულ ნარატიულ წყაროებში და სტეფანოსის ეპიტაფიაში არჩილის მეფედ დასახელება მის რეალურ პოლიტიკურ ტიტულს არ უნდა ვამოხატავდეს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს ეპიტაფია ჩრქვრბობით ერთადერთია, რომელშიც სტეფანოს მამფლის პიროვნება სრულად ახალი სოციალური ტერმინით — „ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთ-ერისთავთა უფლით“ გამოიხატა. წერილობითი წყაროების შეჭრების საფუძველზე, ატენის ეპიტაფიის სტეფანოს მამფალი, ჩვენს მიერ იდენტიფიცირებულია ქართლის მოქცევის წესებში და ქართლის ცხოვრებაში დასახელებულ იმ სტეფანოსთან, რომლის მამაა დიდი ერისთავი ვარსკ, ხოლო მამა, ვარსკ-ბაქურა. ეპიტაფიის შესწავლამ ცხადყო, რომ „ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთ-ერისთავთა უფლი“ სტეფანოს მამფალი იმ დროის უმაღლესი ხელისუფლების მქონებელია, რაც, გარკვეული პოლიტიკური სიტუაციების გართულებას შედეგად, VIII საუკუნის 30-იან წლებში ნაწილობრივ დაუთმია.²

სტეფანოს მამფლის ეპიტაფია საქართველოს ისტორიის ნაკლებად შესწავლილი პერიოდის არაერთ მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდის. ამ ცნობების მეცნიერული დირებულება იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ ეპიტაფია იმ დროს

პოლიტიკური სიტუაციების მომხსრისა და თვითმხილველის მიერ არის დაწერილი.³ სრულიად ბუნებრივი იყო ამ მნიშვნელოვანი პირველწყაროსადაში საქართველოს ისტორიის მკვლევართა დიდი ინტერესი, რაც უახლეს სამეცნიერო ლიტერატურაში შემდეგ სხვადასხვა თვალსაზრისით გამოიხატა: ა. ბოგვერძაძე მიიჩნევს, რომ ეპიტაფიაში დასახელებული სტეფანოს არჩილისა და მიმართის მამა, სტეფანოს II ადარნასეს ძეა.⁴ ბ. ხილაგაძის შენიშვნით, ასეთ იდენტიფიკაციას საეჭვოდ ხდის ჭრანშერის თხზულებანი და ცნობა, რომ სტეფანოს II დასახელებული საქართველოში გადაიხვეწა და იქვე გარდაიცვალა.⁵ სწორად მიგვაჩინა მკვლევარის ეს შენიშვნა, რადგან სტეფანოს მამფლის ეპიტაფიისაკენ დამხრებული სამართი, მისი თანხლებით არქეოლოგური მასალით, VIII საუკუნით თარიღდება, რაც იმ ერთადერთი დასკვნის საფუძველზე გვიტყობს, რომ სტეფანოსი ატენის სიონშია დაკრძალული.

ბ. ხილაგაძის საფუძველზე გამოკვლივით, არაბული და სომხური წერილობითი წყაროების ჩვენებით, ჩრდილო კავკასიაში არაბთა სახელის ქარაბახის ლაშქრობის საპასუხოდ, 730 წელს, აქ მიღვარ არაბთა ქარს ხაზარები შეუროსივნენ, რამაც, მკვლევარი, არჩილ II-ის ხელს ხედავს. სტეფანოს მამფლის ეპიტაფიისა და ქართლის ცხოვრების ერთ-ერთი მინაწერის გათვალისწინებით, ბ. ხილაგაძე არჩილ II-ის ზეობას 718/119-745 წლებით ვანახაზგვრავს, რაც ძალზე ახალია ჩვენს მიერ გამოთვლილ ქრონოლოგიაში.⁶

ა. ბოგვერძაძის ნაშრომიდან ისე ჩანს, რომ ხაზართა ამ შემოსევის ინციტატორი ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთა უფალი (რეალურად „ერისთავთ-ერისთავთა უფალი“) სტეფანოს მამფალია, რომელსაც მკვლევარი მიმართისა და არჩილის მამასთან — სტეფანოს II ადარნასეს ძესთან აიგივებს.⁷

— ნ. შოშიაშვილი, თუმცე საკითხის დასმის წესით, სრულიად მიუღებელ მოსაზრებას გვაუვალობს. მკვლევარის აზრით, ატენის სიონი IX საუკუნის ძველი უნდა იყოს, რადგან ამ ხანზე ადრეული წარწერა, მისი რწმენით, ატენის სიონში არ დასტურდება(!?). ის ერთადერთი დამბრკოლება — სტეფანოს მამფლის 730 წლის თარიღის შემეცვლილი ეპიტაფია, რაც ასეთი თვალსაზრისის ხელის შემშლელად გამოდიოდა, მკვლევარმა მხოლოდ იმით გადალახა, რომ ეჭვი შეიტანა სრულიად მჯადოდ გამოსახულ თარიღის სისწორეში. ნ. შოშიაშვილის ასეთი დასკვნის საფუძველს აძლევს, ჩვენთვის ძალზე ბუნდოვანი, პალეოგრაფიული ნიშნები, რომელთა მიხედვით, მექანიკურ შეცდომად მი-

ინტეს მიტრით გამოხატულ 738 წელს და ასეთი პალიოგრაფიული ნიშნებისათვის შესაფერისად ესაბება, რომ აქ 838 წელს უნდა იგულისხმებოდეს.⁹ აქ აღარას ვიტყვით ატენის სიონის სხვა წარწერების შესახებ, რომლებსაც ნ. შოშიაშვილი ასევე ძალზე ზოგადი და გაურკვეველი პალიოგრაფიული ნიშნების საფუძველზე ერთი საფურწით აძველებს. ამის შესახებ შეიძლება გვექნება საუბარი. აქ ეს მხოლოდ იმის თქმა გვინდა, რომ, თავის დროზე, გ. ჩუბინაშვილმა ხელკრებთაშვილების კვლევის მეთოდებით შეისწავლა მცხეთის ქვარის ბუროთმოძღვრული ტაძრის ძეგლები და ატენის სიონის მშენებლობის ხანი VII საუკუნით განსაზღვრა.¹⁰ თუ საერთოდ უფლებიერად ვუფიქრობთ ხელკრებთაშვილების კვლევის შედეგებს და მხოლოდ წარწერებს დავებრუნდებით, უნდა შევინშინოთ, რომ ატენის სიონის არც ერთ წარწერაში არ დახტურდება ამ ტაძრის IX საუკუნეში აგების ცნობა. ქვემოთ ვნახავთ, რომ ნ. შოშიაშვილის მხოლოდ პალიოგრაფიული არგუმენტები, რომელთა მიხედვითაც გადაათარღვა სტეფანოსის ეპიტაფის და მასთან ერთად ატენის სიონის, საფუძვლის მოკლებულია. ახლად გამოვლინები გრაფიტებით ირკვევა, რომ სტეფანოსის ეპიტაფის თარიღს არავითარცა გადაკეთება არ სჭირდება. ამდენად, ნ. შოშიაშვილის ასეთი მოსაზრებისათვის გადაულახავი დარჩება VIII საუკუნის ეპიგრაფიული ძეგლი, ხელის შემშლელად გამოვა ის ფაქტიც, რომ ატენის სიონის არც ლაბიარული და არც ფრესკული წარწერები ბოლომდე არ არის გამოვლენილი და შესწავლავი. მოხატულობის ფენის ქვეშ მხოლოდ, შრავალი ფრესკული წარწერა, რომელთა მხოლოდ ცალკეული გრაფემები მოჩანს. ჩვენ კი მათი არც შინაარსი და არც თარიღი ვცით. ამიტომაც ვთვლით ნაჭკბარეად ნ. შოშიაშვილის დასკვნას, ატენის სიონისა და მისი წარწერების ქრონოლოგიის საკითხებს რომ შეეხება.

არც ატენის სიონის ლაბიარული წარწერების შესწავლის საქმეა უკეთეს დღეში. თითქმის ხელუხლებელია და უურადღების გარეშე დარჩენილი პალიგრაფიკა და მავედრებელთა მრავალრიცხოვანი გრაფიტები, რომელთა რაოდენობა, ალბათ, სამწინა რიცხვით გამოიხატება. ასეთი ხასიათის გრაფიტების გაცნობამ დავარწმუნა, რომ მათი ერთი ნაწილი ძალზე საყურადღებო ისტორიულ ცნობებს შეიცავს. სწორედ ასეთ სამ გრაფიტზე ვექნება ქვემოთ საუბარი. ზემოთაც აღინიშნა, რომ ეს გრაფიტები, შინაარსობრივად სტეფანოს მამფალს უკა-

ვშირდებიან და ძალზე საყურადღებო ცნობებს გვაწვდიან იმ საკითხებზე, რომელიც შესაბამისად ღრეს სამეცნიერო ლიტერატურაში არაა სხვაობაა.

სამ გრაფიტს სტეფანოს მამფლის ეპიტაფიის გამოკვეთების შემდეგ მივაკვლიეთ. ამდენად, მათი ცნობები, რაც თავის დროზე დიდ დახმარებას გავაწევდა სტეფანოსის იდენტიფიკაციაში და მასთან დაკავშირებულ საკითხების გარკვევაში, ცხადა, ვერ ახსნებოდა ჩვენს პუბლიკაციაში. უკვლეა ის ძირითადი მოსაზრება და ვარაუდი, რაც თავის დროზე გამოთქვით სტეფანოს მამფლის ეპიტაფიისთან დაკავშირებით, საჭულ დადასტურებს პო. ულახის ახლად გამოვლინულ სამ გრაფიტში.

ატენის სიონის ინტერიერში, გუმბათქვეშა ჩრდილო-დასავლეთი შევრილის ბათქაშზე, ატაკიდან 170 სმ სიმაღლეზე ჩვენი განახილველი ორი გრაფიტია მოთავსებული, ფრესკულ და ამოკვეთილი შესრულებულ სხვა წარწერებთან ერთად. მესამე გრაფიტი ამავე შევრილის ვიწრო წახნაგზე, ატაკიდან 160 სმ სიმაღლეზეა ბათქაშზე ამოკვეთილი. XI საუკუნიდან ამ გრაფიტებს მოხატულობის ფერადოვანი ფენა ფარავდა. სადღეავეს ჩამოცვენი შედეგად გამოჩენილ წარწერათა ცალკეულ მონაკვეთებზე, ამონაკაწრ გრაფემებში, დღემდეა დარჩენილი საღებავის ფენა, ამიტომ მათი წაკითხვა მხოლოდ ხანგრძლივი მუშაობის შედეგად მოხერხდა.

შევრილის ბათქაშზე ამოკვეთილი გრაფიტები ერთმანეთის გვერდიგვერდ არიან მოთავსებული. მარცხნივ, სამსტრიქონიანი დიდი ზომის გრაფემებით შესრულებული წარწერა, მარჯვნივ, საკმაოდ წვრილი ასონიშნებით ამოკვეთილი ოთხსტრიქონიანი გრაფიტია მოთავსებული. ორივე წარწერა მოხატულებულია, შესრულებულია გაკრული ნუსხურით, მათი ჩართული „ა“, „თ“, „ი“ მხედრული გრაფემებით. ნუსხურიდან მხედრულზე გარდამავალია „დ“, „ქ“, „წ“ ასონიშნები. პალიოგრაფიული თვალსაზრისით, ეს ორი წარწერა იმდენად ერთგვაროვანია, რომ მათი ერთდროულად ან დროის მცირე მონაკვეთის განსხვავებით ამოკვეთვა ეგებს არ იწვევს.

ოთხსტრიქონიანი გრაფიტი ნაკლებია. ბათქაშის ჩამორღვევის გამო წარწერის მარჯვენა ნაწილი დაღუპულია, რაც საგრძნობლად აბრუნებს შილანი ტექსტის დადგენას. დაზიანებულია წარწერის მცირე მონაკვეთები, რომელთა ადღგენა დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. ქვემოთ მოგვაქვს ნაკლები წარწერის გრაფიკული მონაზნა.

11. „მნათობი“, № 9.

ქართული საზოგადოების წინაშე
 ჩვენი სურვილია, რომ ჩვენი
 საზოგადოების წინაშე
 ჩვენი სურვილია, რომ ჩვენი
 საზოგადოების წინაშე

პირველივე სტრუქტურული ჩვენებები მოხსენებელი არ არის. მხოლოდ წარწერის დასაწერის და ბოლო სტრუქტურის ფორმა მიგვაჩვენებს მის მოხსენებელ დანიშნულებაზე. მთლიანად კი, ამ წარწერის შინაარსი, ამბავის ვალდებულება ფორმა სრულად ოლიგოალური ბასიათისა და ისტორიულ-პროზაიკისათვის უფროა შესაფერისი, ვიდრე ჩვეულებრივი მოხსენებლისათვის.

პირველი ნაკლები სტრუქტურა ასე ეკითხება: „ქ. ეს შე დ(ა) ვერე იანეშან. ვარდან კისარ (sic) მისცა...“. სამწუხაროდ, ბოქოში იქ არის ჩამორღვეული, სადაც დასაზღვებელი იქნებოდა თუ ვის, ან რა მისცა კეისარმა. ეჭვს ვარდევ, ბიზანტიის კეისარისაგან რამის მიცემა, მიზნების პოლიტიკური ორი. ენციკლის ვარდა, გულისხმობს სცივალურად დაწინაურებულ ან უმაღლეს საფეხურზე მდგომ პაროვნებას.

უადრესად მნიშვნელოვანი ცნობის შემცველია მეორე სტრუქტურა, რომელიც წარწერის დედაპირია ვამოცემული. მეორე ნაკლები სტრუქტურა ასე ეკითხება: „ნ(რ)-სესა ძე, დარი ღ(მ)რთისად (შე რ(აც) ხეს და ვარა მ...“. აქედან ცხადი ხდება, რომ ბიზანტიის კეისარს — ვარდანს ნერსეს ძისათვის ისეთი რამ უნდა ებოძებინა, რაც შესაფერისი იქნებოდა შინა შერაცხებისათვის, რაც აღდებულად, წარჩინებულად, მთავრად მიჩნევას აღნიშნავს (იხ. ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973). ამაზე მიგვაჩვენებს წარწერაში მოტანილი ამბის თხრობის თანმიმდევრობა — ჯერ კეისარისაგან ბოძება, ბოლო შემდეგ „ღმრთის დარის“ — ნერსეს ძის შერაცხვა.

ეჭვს ვარდევ, იოანეს წარწერა ნერსეს ძის უმაღლესი ხელისუფლების საუბარზე კურთხევის შესახებ მოგვითხრობს. შეუძლებელია სხვა ახსნა მოვებნოს ბიზანტიის კეისარისაგან ბოძების შემდეგ, ხაზგასმულად საზეიმოდ, აღიგორებული ფორმით გამოხატულ ასეთ განცხადებას.

საუბრალებოა, რომ წარწერაში მოტანილი ეპითეტი — „დარი ღმრთისად“, შეეხატვისე-

ბა ბაგრატიონთა სამეფო შტოს ტიტულატურაში ხაზგასმულად გამოცხადებულ, მიწიერ უფლად დადგინების წეტური ნების ფორმულირებას. ასეთებია: „ღმრთივერგვინოსანი“, „ღმრთივედამყარებული“, „უფლისა მიერ დამყარებული“, „ღმრთივე აღმართებული“, „ქრისტეს მიერ დამყარებული“ და სხვა, მაგრამ მისი უველაზე ახლოს მდგომი ფორმა მაინც „ღმრთისა სწორია“, როგორც ვამბობთ ახაბლებზე თამარს, გიორგი ღაშას და დავით ნარინს.¹¹ იოანეს გრაფიტიში გამოცხადებული ნერსეს ძის კურთხევა ბევრად ადრე მოხმდარი ფაქტია აწრობრძოდ და ფორმით იდენტური ეპითეტების სხვადასხვა ხანაში ხმარება ვვარწმუნებს, რომ ეს ფორმა ბაგრატიონთა სამეფო სახლის ტიტულატურაში შედარებით მოგვიანო ეპოქაზე გამოიყენებოდა.

„წესი და განგებამ შეფთა კურთხევისა“. რომელიც XIII საუკუნის განეკუთვნება, სა. მეფო საუდარზე კურთხევის უპირველეს იურადიულ გამოხატულებად მიიჩნევა გვირგვინს, სკიპტრას პორფირს და ბოსონს.¹² სამეფო ინსიგნიებში დასაბეჭდებელია აგრეთვე: დროშა, შუბი და ხმალი. შესაძლოა, მახვილის შემის ცერემონიალი რაღაც განსაკუთრებულ წესით სრულდებოდა. მაცხარაშის 1140 წლის მოხატულბოშაში ხაფანგებოდა გამოხატული ან რიტუალის ამსახველი სცენა, სადაც, დავით აღმაშენებლის ძეს — დემეტრე I-ს ქრამლმა ახამენ დავითისაგან ერისთავი.¹³

ქართულ ნარატიულ წყაროებში ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის მეფეთა თუ ერისმთავართა კურთხევის წესზე არაფერია თქმული. გუარამ კურაპალატის (545)მ-585(6) შესახებ მხოლოდ ის არის ნათქვამი, რომ „მოსცა კეისარმან კურაპალატობა, და წარმოგზავნა მცხეთას“.¹⁴ მისი ძის—სტეფანოსის (590/1-804/5) საერისმთავრო საუდარზე დაჯდომის პოლიტიკურ სიტუაციას ქრანშერი ასე გამოხატავს: „მოკულა გუარამ კურაპალატი. და დაჭდა ძე მისი სტეფანოზ. შეფობისა სახელი ვერ იყადრა სპარსთა და ბერძენთა შინისაგან, არამედ ერისთავთა-მთავრად ზადოდეს“.¹⁵ აქედან ისა

ჩანს, რომ სტეფანოსს სამეფო უფლებანი ეყარა. შიო მღვიმელის მერვე სასწაულთმოქმედებაში აქი აცხადებს კიდევ სტეფანოს, „რამეთუ შე მეფეთა საყდართა ვსი“...¹⁶

უფრო მეტად იმსახურებს VIII საუკუნის მეფეთა თუ შთავართა კურთხევის ის სიტუაცია, რაც სტეფანოს II-ის ძეგზთან — მიძრხა და არჩილთან არის დაკავშირებული. ზემოთაც დაკომოწმეთა ჭუნაშერის თხზულების ის ცნობა, რომ ბიზანტიის კეისარმა მიძრხა და არჩილს „წარმოსცა ორი გურჯანი და გუჯარი“.¹⁷ ზემოთ უკვე ითქვა, რომ სტეფანოს მამულის ეპიტაფიაში და ქართულ წერილობით წყაროებში არჩილის მეფედ დასახელება რეალურ პოლიტიკურ ტიტულს არ უნდა გამოხატავდეს.¹⁸ უფრო მეტად ეს ითქმის არჩილის უფროს ძმაზე მიძრხე. მალევედავად ამისა, ბიზანტიის კეისარი ორივე ძმას გვირგვინს უფუჯვინს.

ჩვენი უწყრადლება მიიქცია შთავართა და ერისთავთა კურთხევის წესში დადასტურებულმა ცერემონიალმა: „რამაჲს შიანიჭებდეს ღმერთი პატყხა ერისთავრობისასა, განიზიანეს გუამი ყოველი და შეიმოსოს სამოსელი, ვითარცა შეენის მეფეთა“.¹⁹ „ქველი ერისთავთა“ გვაუწყებს, რომ როსტომის ქნის ერისთავად დადგინების დროს ბიზანტიის კეისარმა „მითროხა შედნი ესე ქვენი, განსაგებელნი ეკლესიისანი და ყოველნი აწნველნი მეკდრნი მას შინა და უწოდა ერისთავ ცხრანშიმცესისა, და შემოსა სამოსლითა მით, რომელ ეშობა მამინ მეფესა, და შეაცურა ბეჭედი და საურთი და სარტყელი თჳსი, საჭურველი და ცხენი თოროსანი, დროშა და შუბი“.²⁰

იოანეს გრაფიტი, რომელშიც იახნა იმ დროს უმაღლესი ხელისუფლების საყდარზე კურთხევის ცერემონიალი, ჭერჭერობით, ჩვენამდე მოღწეულ ძეგლთა შორის უძველესია. დასაინახა, რომ წარწერა ნაკლებად და მასში ახახული კურთხევის შესახებ არასრულ ინფორმაციას ვიღებთ. კატეგორიულად ვერაფერს ვიტყვით, რა უნდა ებრძინება ბიზანტიის კეისარს ნერსეს ძისათვის, მაგრამ მეფეთა, შთავართა და ერისთავთა ზემოთ დაკომოწმებული კურთხევის წესით, აუცილებლად პირობას წარმოადგენდა სამეფო შესამოსელით საყდარზე დაქმობა და გვირგვინის კურთხევა. ისტორიული მასიათის წერილობითი წყაროები მეფეთა კურთხევის აქტს ძალზე ლაკონურად — გვირგვინის კურთხევით, დადგმით თუ მიცემწარმოცემით გამოხატავენ. ასე გვაუწყებს ჭუნაშერის ვახტანგ გორგასლის შვიტრელოვან ძეგზე — დანიზე: „დაადგა გურჯანი და დატყბა მეფედ“.²¹ დავით აღმაშენებელმა „დასურა ძე მისი დემეტრე და დაადგა გურჯანი თუთ მისითა კელითა“.²² ზემოთ ისიც ითქვა, რომ ბიზანტიის კეისარმა მიძრხა და არჩილს ორი გვირგვინი გამოუჯუჯინა.

იოანეს გრაფიტის ორი სტრიქონის შინაარ-

სის მიხედვით შესაძლოდ გვეჩვენებს ბიზანტიის კეისარსაგან ნერსეს ძისათვის გვირგვინის მიცემა ვიკარაუდით. ასევე უდგენენ თუ შიოლოდ ვარაუდზე დაამარტებული, დასამტებულმა შეიღლება ითქვას, რომ პირველი სტრიქონის დასასრულს გამოცხადებული იქნებოდა იმ პიროვნების სახელი, რომელსაც ბიზანტიის კეისარსაგან, საფიტრებელია, გვირგვინი მიუდღა, საერისთავრო ტახტზე უყურთხეზიბით და „ღმრთის დარი“, შეურაცხავთ. მეორე სტრიქონიდან ვგებულობთ, რომ ეს ახლადკურთხეული ნერსეს ძეა.

ბოლომდე გაურკვეველი რჩება მეორე სტრიქონი დასახელებული ვარსის როლი ამ კურთხევაში, მაგრამ სრულიად აშკარაა, რომ ამ სიტუაციაში მისი გამოცხადება ნერსეს ძის კურთხევისათან რაღაც კავშირში უნდა ყოფილიყო.

მესამე ნაკლები სტრიქონი საშუალებას გვაძლევს დაავადინოთ ნერსეს ძის სახელი, რომელიც მეორე სტრიქონის დასასრულს ყოფილათვის დროზე ამოკვეთილი და ბაქთისის ჩამოშლის გამო დაღუპულია. ასეთი დასკვნის საფუძველს გვაძლევს ამ პიროვნების სახელის ბოლო ორი გრაფიტი, რომლებიც, მის სახელწოდებასთან ერთად, მესამე სტრიქონზე ვად. მოდის და ასე ლეითხება: „ოწ მამფალხა და წაღმართ[ცა] ცნეს ღმ—“. კონტექსტის გათვალისწინებით ეს სტრიქონი „ღმწ“ გრაფიტიების მიხედვით ასე ვაგავტყობთ: „დ(ა)მ[ყარება მისი]“, რაც ნაკლებ სტრიქონს ასეთ სახეს აძლევს: „ოწ მამფალხა და წაღმართ[ცა] ცნეს დ(ა)მ[ყარება მისი]“. მესამე სტრიქონიდან კარგად ჩანს, რომ მამულის „დამყარება“ „წაღმართ[ცა] ცნეს“ და, ცხადია, იგია ის ახლად ნაკურთხი, ღმრთის დარი, შერაცხილი ნერსეს ძე, რომლის სახელი „ოწ“ით შთავრდება.

ვლექსობთ, ბუნებრივი უნდა იყოს ამ ნაკლებ სახელში [სტეფან]ოს მამფალი დაინახოთ. როგორც ვიცით, მისი გარდაცვალების მალევედელი წარწერა აქვე, ატენის სიონის უველაზე საბატო ნაწილში — საყურთხეველშია მოთავსებული და აქვე ყოფილა დაქრალული. იოანეს წარწერიდან კი ვგებულობთ, რომ სტეფანოსის საერისთავრო საყდარზე კურთხევის ცნობა, თავის დროზე, აქვე, ატენის სიონშივეც ახახულა.

ზემოთაც აღინიშნა, რომ სტეფანოს მამულის ეპიტაფიის შესწავლის შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდეთ, რომ „ქართველითა და მეგრეტითა ერისთავთ-ერისთავთა უფალი“ — სტეფანოსის პიროვნება, რომელიც ქართულ წერილობით წყაროებში დიდ ერისთავარ ნერსეს ძედ და ვარაზ ბაკურიის შვილიშვილად დასახელებული. ახლად გამოვლენილი იოანეს გრაფიტი ადასტურებს ასეთ იდენტიფიკაციას. სტეფანოს მამფალი ამ წარწერაში ნერსეს ძედ მოიხსენი-

ება. აქვე, სტეფანოსის კურთხევასთან რაღაც კავშირში, დასახლებულია ვარაზიც. ცხადია, მხოლოდ ვარაზდის სახით, ხომ არ შეიძლება იყოს ვაჟი, რომ მეორე ნაქვლად სტრიქონში სტეფანოსის პაპის — ვარაზის „ქრმალის“ შემპაჟე უყოფილყო თქმული. უყოფილვე წემოთქმული ვარაზდს ვერ სცილდება და ამ ნაწილის აღდგენაზე თავს ვიკავებთ. ის კი რვა-ღურად გვესახება, რომ ვარაზი, რაღაც მსგავს სიტუაციასთან კავშირშია აქ დასახლებული.

მეოთხე სტრიქონი მთლიანადაა დაცული. მისი მხოლოდ მცირე მონაკვეთებია დაზიანებული. ბოლო სტრიქონი ასე იკითხება: „ლოცვას(ა) მომიქ[ს]რენ[ე]. ამ [ენ]“. სავარაუდოდ, შესაძებ სტრიქონის დასასრულს ასე აღუადგინეთ: „[ენი წაიკითხოს]“.

ამგვარად, იოანეს მოსახსენებელი გრაფიტი, რომლის ფორმა ისტორიული ქრონიკისათვის უფროა შესაფერისი, მხოლოდ ნაწილობრივ აღდგა და ასეთ სახეს იღებს: 1. ქ. ესე მე და(ა)-წერე იოანემან. ვარდან კახარ მისცა გვრგანი(?) და სტეფანოზ 2. ნე(რ)სება ძე, დარი ღ(მ)თისაჲ, შერაცხეს და ვარაზ მ— [სტეფანე]. 3. ოს შამფლსა და დამართ(ვა) [ცნეს და(ა)მ]წარება მისი. ვინ წაიკითხოს. 4. ლოცვას(ა) მომიქ[ს]რენ[ე]. ამ[ენ]“.

წარწერა უთარბოა, მაგრამ მასში მოტანილი ცნობების და ისტორიულ პირთა გათვალისწინებით გრაფიტის შესრულების დრო უნდა განისაზღვროს. როგორც ვნახეთ, წარწერა სტეფანოზ მაშფლის საერისმთავრო საუბარზე კურთხევის შესახებ მოგვითხრობს. სტეფანოსის ეპიტაფიის სამაოდ დაწერილებით ქრონოლოგიური მითითებებიდან ვიცით, რომ მას 29 წელი უმთავრია, 729 გარდაცვლილა და 711 წელს ახლად საერისმთავრო ტახტზე, ბუნებრივია, სტეფანოსის კურთხევის ცნობის შემცველი ეს წარწერა 711 წელს ამოკვეთილად უნდა მივიჩნიოთ.

იოანეს გრაფიტში კიდევ ერთი ქრონოლოგიური მითითებაა. ეს არის ბიზანტიის კეისარი ვარდანი, რომლის ზეობის წლები უნდა იყოს განსაზღვრული სამეცნიერო ლიტერატურაში.

როგორც ცნობილია, ბიზანტიის კეისრის — იუსტინიანე II-ის (685-695; 705-711) ძალაუფლება 695 წელს დაიწყო ლეონტიმ და ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე დაქდა. იუსტინიანე II ზერსონენში გადასახლებს, საიდანაც იგი ცდილობდა წართმეული ტახტის დაბრუნებას. 698 წელს აფსიმარმა წაართვა ლეონტის ბიზანტიის სამეფო ტახტი. ამავე წელს, აფსიმარმა ზერსონენში გადასახლდა, როგორც ფიქრობენ, ეროვნებით სომეხი ვარდანი, როგორც ბიზანტიის სამეფო ტახტის დაპყრობაზე ექვემდებარებოდა.

ლი. 705 წელს იუსტინიანე II-მ კვლავ დაიბრუნა სამეფო ტახტი. მის მიერ გეგმიურად მოხდა რეპეციული რევიზია ხალხში სტრატოგონოსების თება გამოიწვია. ზერსონესი ამზობდა იუსტინიანეს წინააღმდეგ. ამ ამზობების სათავეში იდგა ვარდანი, რომელმაც, ხაზარების მხარდაჭერით და დაშვარებით, დაიპყრო ბიზანტიის სამეფო ტახტი 711 წლის ოქტომბრის თვეში. ვარდანი იუსტინიანე II მოაკვლევინა, ამ ხანიდან ბიზანტიის სამეფო ტახტზე წეს ვარდანი, რომელმაც მეფედ კურთხევის დღეს ფლობდა დაიქცა. ვარდანი სულ რვა თვის მანძილზე ფლობდა ბიზანტიის სამეფო საუბარს, რაც 711-712 წლებზე მოდის. 712 წლის 3 ივნისს, შაბათ დღეს, ვარდანი შეთქმულების მსხვერპლი გახდა. იგი დაუბრმავებიათ და სამეფო ტახტიდან გადაუყენებიათ.²³

ეს ორი ქრონოლოგიური მითითება რვაღურ საუფუძელს გვაძლევს ვიარწმუნოთ, რომ სტეფანოზ მაშფალი 711 წლის ოქტომბერ-დეკემბრის დროს ბიზანტიის იუსტინიანე II-ის საერისმთავრო ტახტზე. ამავე დროს უნდა ამოკაწრა იოანეს თავისი გრაფიტი. უყოფელ შემთხვევაში, ამ წარწერის თარიღი 712 წლის 3 ივნისს ვეღარ გადასცდება.

ურთაღდება იქვედს იოანეს მოსახსენებელ წარწერაში ამბის მკაფიოდ და ლაკონურად გადმოცემის სტილი. სრულიად აშკარაა ემათა-აღმწერლის გაწაფული ხელი, თხრობის თანმიმდევრულობის ისტორიული ქრონიკის სახით დალაგება. ერთი ცხადია, რომ იოანეს გრაფიტი არ არის ისეთი იფიციალური ხასიათისა, როგორც სტეფანოზის ფრესკული ეპიტაფია. ეს გრაფიტი, თავისი დანიშნულებით, მიანიჭებს არის მოსახსენებელი, თუმცა მასში არაერთი მნიშვნელოვანი ისტორიული ცნობა — ახაბა. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ წერის ასეთი სტილი იოანეს პროფესიული ჩვეებით იყო შეიარაღებული.

მეორე გრაფიტი იოანეს წარწერიდან მარცხნივ, ზაქაშაზეა ამოკაწრული. ზემოთაც ითქვა, რომ ერთმანეთის გვერდგვერდ მოთავსებული ეს ორი წარწერა პალეოგრაფიული ერთგვაროვნებით ხასიათდება და, ამდენად, ორივე 711 წელს შესრულებულად მიგვაჩნია.

მეორე გრაფიტი სამსტრიქონიანია, შესრულებულია გაკრული ნუსხურით, რომელშიც ჩართულია „ა“, „თ“, „ი“ მხედრული გრაფიტი. ნუსხურიდან მხედრულზე გარდამავალია „ქ“. წარწერა ძირითადად კარგად არის დაცული. მეორე სტრიქონის დაზიანებული ნაწილის აღდგენა კარგად ზერსდება. ქვემოთ მოგვაქვს წარწერის გრაფიკული მონახაზი.

Handwritten text in Georgian script, likely a signature or title, including the name "გიორგი ბერიძე" and other illegible characters.

მოსახლენების ავტორის სახელი გიგი ბერიძეა, უნდა წავიკითხოთ გეორგი ბერიძის სახელი, უნდა წავიკითხოთ გეორგი ბერიძის სახელი, უნდა წავიკითხოთ გეორგი ბერიძის სახელი...

- 1. „მ. ესე მე დავწერე გე(ორ)გი ბერიძის ძემან შესხმან.“
- 2. [ვინ] წავიკითხოს, ღ(მერ)თ(მ)ან დაგაქცოს ლო.
- 3. ცე(ა)სა მომიქნენ“.

ამ ორი ერთსადამივე დროს შესრულებული წარწერის გვერდგვერდ მოთავსება, რომელშიც ერთგან სტეფანოსის საერისმთავრო ტაბტზე კურთხევის შესახებ არის მოთხრობილი, ხოლო მეორეში, გეორგი თავს სტეფანოსის ძედ, შესხმად აცხადებს, შემთხვევითი არ არის. ამ ორი გრაფიტის შინაარსით შეაფიქროდ გამოისახა გეორგის უპირატესობა. მის გრაფიტში ნათლად ჩანს მოსახლენებელი ფუნქცია. აქვე, საზღვარგარეთი მისი წარმოშობა. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, შესხმეთი საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ისტორიული პროვინციების საზოგადო სახელია, რომელშიც შედიოდა კლარჯეთიც, „შხოდოდა რომელთა განმგებელ კლარჯ ბელმწიფეებს“ უტარებიათ მამფლის სახელწოდება“.²⁴ გეორგი სტეფანოსის ძე, თავისი შესხმით, ვფიქრობთ, ამას უნდა აცხადებდეს. რაც შეეხება იოანეს გრაფიტს, მისი პიროვნება მოკრძალებულად არის დასახელებული და, ძირითადად, სტეფანოს

მამფლის საერისმთავრო საყდარზე კურთხევაზე მოგვიხსენიებს.

ჩვენი წარწერების რეგლამენტაციის თვალსაზრისით, საუფრადღებოა გ. ჩუბინაშვილის ერთი დავალება, რაც მკვლევარმა მცდერი რული სიფრთხილით მხოლოდ ვარაუდის სახით გამოთქვა. მცდერის ქვარის ტიპის ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა პასტოლორიუმების ფუნქციათა განსაზღვრის დროს მკვლევარმა ივარაუდა, რომ ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის სათავსოები უმაღლესი ხელისუფლების მპყრობელ საერო ან სასულიერო პირთათვის უნდა ეოფილიყო განკუთვნილი.²⁵ ხოც ამ შეიძლება იყოს გვერდითა, რომ გ. ჩუბინაშვილის მიერ გამოთქმული ამ მოსაზრების დამადასტურებელი უნდა იყოს მთავართათვის განკუთვნილი სამყოფელის ქვარის წინ, არქიტექტურულად ამ პასტოლორიუმთან დაკავშირებულ შევრიდზე, სტეფანოს მამფლის ერთსამთავრად კურთხევისა და გეორგი სტეფანოსის ძის გრაფიტების მოთავსება.

შესამე გრაფიტი მთავრის წინაგზე, ბათქაშვა ამოკვეთილი. წარწერა ორსტრიქონიანია, შესრულებულია კუთხოვანი ნუსხურით. პალიეოგრაფიულად საინტერესოა „ე“, „ვ“, „ლ“ გრაფემები, რომელთაგან პირველ ორს მარცხნივ განზიდული შევრიდი არა აქვს, ხოლო „ლ“ გრაფემში შევრილით გამოისახება. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ორგან „ს“ გრაფემის ქვედა ნაწილი ისე გრძელდება, რომ მის ქვეშ მიწერილი „ა“ ასოს უღლად გამოდის. ქვემოთ მოგვსჯეს წარწერის გრაფიკული მონახაზი:

Handwritten transcription of the text above, showing the original script and its phonetic or structural representation.

წარწერაში ორი სიტყვაა დაქარაგმებული, რომელთაგან ერთი „ნ(რ)ს(ც)სა“-დ იხსენება. მეორე ქარაგმა — „ლა“, კონტექსტის მიხედვით „ლოცვა“ უნდა იყოს. წარწერა ასე იკითხება: „პარასკევსა იხ(ი)ლქ(ნ)ე(რ)ს(ც)სა ლ(ოც)ვა“.

გრაფიკის შინაარსით იხე ზანს, რომ პარასკევს დღეს ნერსისათვის პარაკლესი უნდა ვადაცხებათ. აღაპის განრწეხე რომ უოფილიყო თქმული, აუცილებელი იყო რომელიმე ხაყ-ღესიო დღედასწაულთან დაეკავშირებინათ, აქვე გურგანელის წარწერაში ნათქვამია, რომ შირიან თარხუნის ქვის თვედღობის დღე გაუჩინეს აღადად. ჩვენს წარწერაში კი მხოლოდ ის არის ნათქვამი, რომ ნერსეს ღოცვა პარასკევს დღეს უოფილია.

ამ გრაფიკში დასახლებული ნერსეს იდენტოფაცია ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რადგან იგი ამ წარწერათა რიგშია მოქცეული, სადაც ერთ ნერსეა დასახლებული როგორც სტეფანოს მამულის მამა. იქვე, ნერსეს მამა-ვარაზეც არის მოხსენიებული და, ბოლოს, ნერსეს შვილიშვილი და სტეფანოსის ძე — გეორგიც.

ნერსეს გრაფიკის თარიღზე ვადაჭირთ რაიმეს თქმა ძნელდება. იოანეს გრაფიკიდან თბოქის იხე უნდა ჩანდეს, რომ სტეფანოს მამულის კურთხევის დროს ნერსე ცოცხალია. თუ ეს ასეა, მაშინ, ნერსეს გრაფიკი 711 წლის შემდეგ, VIII საუკუნის პირველ ნახევარში, უნდა ამოკვეთათ, ნერსეს გარდაცვალების ახლო ხანებში.

ატენის სიონის რელიეფების სტილისტური იკონოგრაფიული თვალსაზრისით შესწავლამ გვიჩვენა, რომ X საუკუნის მიწურულს აქ ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოები რელიეფების უმეტეს ნაწილაც შეერო ტაძრის რესტავრაციის პერიოდში შეიკვალა არაერთი სკულპტურული გამოსახულება, რაც ერთდროულად შეუხსრულებიათ ოსტატთა ამქარს, თოდოსაიკის საერთო ხელმძღვანელობით. ერთდროულად გამოკვეთა მრავალიგოცანა რელიეფთა და სარკმელთა თავსართებისა, რომელთა რაოდენობა ოცს აღემატება, მოათხოვდა შედგენილ გამოსახულებათა დანორჩავს და ფასადებზე მათი განაწილებას ტომოგრაფიულ მინიშნებას. ამის მაგალითები მართლაც დასტურდება ატენის სიონის რესტავრაციის ხანის რელიეფებზე.

აღმოსავლეთის ფასადის შვერილის წარდელი წახნავეზე, ერთ-ერთი ქტიტორული გამოსახულების ფეხების ქუსლებზე(?) კარითლია ნუსხური წერაში შრიფტით ამოკვეთილი: მარჯვენა ფეხზე — „ნერსე“, მარცხენაზე — „სტეფანოს“. ეს წარწერები იმდენად წერაღი გრაფიკებშია შესრულებული, რომ სრულიად შეუძნელობია მნახველისათვის და მათი არსებობა მხოლოდ ამ რელიეფური გამოსახულების პირის ვადმოძების დროს გახდა ცნობილი.

თავის დროზე გამოვთქვით ვარაუდით, რომ ფეხების ქუსლებზე ამოკვეთილი ეს წარწერები, X საუკუნის მიწურულს შესრულებული ამ რელიეფური ფიგურის ტომოგრაფიული მინიშნების მიზნით ამოკვეთა ოსტატმა. განახლებული ქტიტორული გამოსახულება შვერილის ამ წახნავეზე უნდა მოეთავსებინათ, სადაც, თავის დროზე, ნერსეს და სტეფანოსის იმდროისათვის დაწინებული, ქტიტორული რელიეფური ფიგურები უოფილა გამოსახული. ის ფაქტი, რომ ამ ახლად გამოკვეთილი ქტიტორის ტომოგრაფიულ მითითებად ორი პაროვნებაა დასახლებული, გვაფიქრებინებს, რომ VIII საუკუნის თავდაპირველ რელიეფებერთად უნდა უოფილიყო გამოსახული ნერსე და სტეფანოსი.²⁸

გ. ზუბინაშვილმა დამაჩერებლად აჩვენა, რომ ატენის სიონის ხუროთმოძღვარი ზუსტად იმეორებს მცხეთის ქვარის არქიტექტურულ თემას.²⁹ ცხადია, აქ იგულისხმება მისი დეკორაციული სისტემაც. ამ თვალსაზრისით რომ შევფასოთ ატენის სიონის აღმოსავლეთის ფასადზე განაწილებული ქტიტორული გამოსახულებები, ვფიქრობთ, მტკ სიცხადეს შესქენს ჩვენს ვარაუდს. მცხეთის ქვარის აღმოსავლეთის ფასადის შვერილზე განაწილებულ სამ ქტიტორულ რელიეფთა შორის მხოლოდ ჩრდილოეთის წახნავეზეა ერთად გამოსახული ორი ქტიტორი — ადრნერსე უპატოს და მისი ძე ქობული.³⁰ ატენის სიონის ზემოთ დასახლებული ტომოგრაფიული მინიშნება გვაჩვენებინებს, რომ შვერილის იმავე, ჩრდილო წახნავეზე უნდა უოფილიყო თავის დროზე ერთად გამოსახული ნერსე და სტეფანოსი. ამ პაროვნებათა დასახლებების რიგი იმავეც მიკვირითებს, რომ ნერსე უფროსია (შემა?), ხოლო სტეფანოსი უმცროსი (ძე?). მცხეთის ქვარისა და ატენის სიონის ამ რელიეფების ერთგვაროვანი რეკლამენტაცია კარგად შეეხატუვებდა გ. ზუბინაშვილის მიერ გამოთქმულ იმ თვალსაზრისს, რომ ატენის სიონის ხუროთმოძღვარი დეტალებშიც კი იმეორებს მცხეთის ქვარს.³¹

ჩვენს მიერ გამოთქმულ იმ მოსაზრებაზე, რომ ატენის სიონის რელიეფთა ერთი ნაწილი X საუკუნის მეორე ნახევარშია შესრულებული, ასეთი აზრი გამოითქვა უახლეს სამეცნიერო ლიტერატურაში. ნ. ალადაშვილის დავიარეობით, ატენის სიონის რელიეფების ერთი ჩვეულო მართლაც აღჩრავს ასეთ ეჭვს, მათი ორგვაროვანი სტილისტური მახასიათებელი. ამ რელიეფებში შეინიშნება როგორც X საუკუნისათვის დამახასიათებელი სტილისტური ნიშნები, ისე, VI-VII საუკუნეების ცალკეული ტიპიკური ხერხები, და იკონოგრაფიული ელემენტები. მკვლევარს შესაძლებლად მიიჩნია იმ ავად-საზრისის დაშვება, რომ ატენის სიონის რელიეფთა ერთი ჩვეულო X საუკუნის განეყოფენ.

ბა, მხოლოდ იმ პირობით, თუ დავუშვებთ, რომ X საუკუნის რეტაქტორები VII საუკუნის რელიეფებს ითვალისწინებდნენ. მხოლოდ ამით შეიძლება აიხსნას ატენის სიონის სარეტაქტარციო პერიოდის რელიეფების ორგანოვანი სტილი.³²

იმთავრევე ჩვენც ამ თვალსაზრისზე ვიდუქით და, ამდენად, ნ. ალადაშვილის ეს მოსაზრება ჩვენთვის მისაღებია. შუა საუკუნეების ხელოვნებაში არაერთი მაგალითი დასტურდება, როდესაც რეტაქტორები ცდილობენ იმედიდგინათ დაწინაურებული ნაწარმოები, რომ მას თავდაპირველი იერაი ნა დაეკარგა,³³ მიუხედავად იმისა, რომ მათში მანკეც მკაფიოდ გამოიკვეთებოდა ხოლმე რეტაქტარციის პერიოდის სტილისტური ნიშნები. ბუნებრივად მიგანია, რომ ატენის სიონის ხელოსან-რეტაქტორებს გაეთვალისწინებინათ ძველი რელიეფები, განსაკუთრებით ის თავდაპირველი ქტატორული გამოსახულებანი, რომელთა მიხედვით შესძლებდნენ მხოლოდ განეახლებინათ ტაძრის თავდაპირველი ნიშნებლების სკულპტურული ფიგურები, მათი ტიპებისა და ჩაცმულობის დაცვით. ძველი რელიეფებისადმი ასეთი მიზანძველობა იმ ქტატორთა ქანდაკებებშიც აირკვლა, რომლებიც, ჩვენი აზრით, რეტაქტარციის დროისანი არიან, ტაძრის იმავე რელიეფების წახსაგზე. როგორც ეს მცხეთის ქვარში დასტურდება, ქტატორთა ორფიგურანი რელიეფი უნდა ყოფილიყო მოთავსებული. მათი სახელები — ნერსე და სტეფანოზი შეიკვნიან X საუკუნეში განახლებულმა ქტატორულმა გამოსახულებამ.

ბუნებრივად დგება საკითხი ნერსესა და სტეფანოზის იდენტურობის შესახებ. როგორც ვიცით, სტეფანოზ-მამფლის ეპიტაფია ტაძრის ყველაზე მნიშვნელოვან ნაწილში — საკურობეველშია მოთავსებული. ატენის სიონში იგივე დაკრძალული სტეფანოზი იოანეს წარწერიდან ირკვევა, რომ სტეფანოზ-მამფლის საერისთავრო საუბარზე უკრძოების ცნობააჟე, ატენის სიონის კედლებზე აიხსნა, ეპიტაფიისა და იოანეს გრაფიტიის ქრონოლოგიური შეჭერება ცხადყოფს, რომ ორივე წარწერაში დასახლებული სტეფანოზ-მამფალი ერთი და იგივე პიროვნებაა. ამავე ტაძრის წარწერაშია დასახლებული სტეფანოზ-მამფლის მამა — ნერსე და მისი სპა — ვარაზი. ისიც ცნობილი გახდა, რომ ნერსეს პარაკლისი (როგორც ამას ვვარაუდობთ) ატენის სიონში შეურსრულებათ. ატენის სიონშივე აიხსნა სტეფანოზ-მამფლის ძის — გეორგის გრაფიტი. ასეთი ჰარბი ინფორმაცია ვარაზის შთამომავალ პოლიტიკურ მოღვაწეთა შესახებ გვარწმუნებს, რომ X საუკუნის რელიეფის ტაოვარაფიულ მანიშნებაში იგულისხმება — ატენის სიონის წარწერებშივე არაერთხელ დასხვნილი დიდი ერისთავი ნერსე და მისი ძე — „ქარბეღლია

და მეგრელთა ერისთავ-ერისთავთა უფლისა“ სტეფანოზ-მამფალი, რომელმაც ქტატორული გამოსახულება რეტაქტარციის დროს ატენის შეუცვლიათ. თავის დროზე გამოთქვით ვარაუდო, რომ სტეფანოზ-მამფალი ატენის სიონის ქტატორთა უმცროსი თაობის წარმომადგენელია. უდავოდ საუბარადებოდა მიგანია ის ფაქტი, რომ ატენის სიონის ახლად გამოვლენილ გრაფიტიებში ერთად არიან დასახლებული ვარაზი, ნერსე და სტეფანოზი, რაც საფუძველს ვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ისინი არიან ატენის სიონის ქტატორთა ერთი ფეოდალური სახლის, სხვადასხვა თაობის წარმომადგენლები.

ნუსხური დამწერლობის ჩვენამდე მოღწეულ ყველაზე ადრეულ ნიმუშად, კარგა ხანია, ხინას მრავალთავის 884 წლით დათარიღებული ანდერძი იყო მიჩნეული.³⁴ ამ რამდენიმე წლის წინ, ატენის სიონში მივყავლით მანკე ადრეულ, 885 წლით დათარიღებულ ნუსხურ წარწერას, რომელიც დღემდე ნუსხური დამწერლობის უძველეს ძეგლად ითვლებოდა. ამავე ატენის სიონის ახლად მივყვლილი გრაფიტიებში ამ თარიღს 711 წელზე გადასწევს. ამ გრაფიტებშია მნიშვნელოვანი კორექტივი შეიტანა მხედრული დამწერლობის ქრონოლოგიაშიც.

ატენის სიონის მხედრული წარწერების შესწავლამ საფუძველი მოგვცა ნუსხურიდან მხედრულზე თანდათანობით გადასვლის პროცესის, ტრადიციულად მიღებული XI საუკუნის ნაცვლად, XI საუკუნის 70-იანი წლებიდან შარსე და, შესაძლოა, უფრო ადრე მომზადარ ფაქტად მიგვეჩინა. ასეთი დასკვნის საფუძველი მოგვცა 875 წლით დათარიღებულმა, ნუსხური შრიფტით შესრულებულმა გრაფიტმა, რომელშიც ერთადერთი მხედრული გრაფიტმა ვარაუდო. თავის დროზე ისიც აღინიშნა, რომ სამეფო კანცელარიაში, XI საუკუნეზე გვიანად იგივე და შესაძლოა VI-VII საუკუნეებიდანვე, დოკუმენტები მხედრული დამწერლობით უნდა შესრულებულიყო.³⁵

იოანეს და გეორგის ნუსხურით შესრულებულ გრაფიტებში საკმაო რაოდენობის მხედრული გრაფიტებია გარეული, ხოლო ცალკეული ნუსხური გრაფიტები ნუსხურიდან მხედრულზე გადასვლის ნიშნითაა აღბეჭდილი. დღეს უკვე შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ნუსხურიდან მხედრულზე თანდათანობით გადასვლის იმ ერთ ეტაპზე, რაც ექვემოტანლად დასტურდება VIII საუკუნის დამდგინათვის იოანესა და გეორგის გრაფიტებით.

იოანეს, გეორგის და ნერსეს გრაფიტების შესწავლა შემდეგი დასკვნის საფუძველს ვაძლევს:

ატენის სიონის მრავალრიცხოვან წარწერათა შორის (გერჭრობით, უფლისა...³⁶ წლით დათარიღებული იოანეს გრაფიტი. ამავე ხანას განსაკუთრდება გეორგი სტეფანოზის ძის მოსა-

ხენებელიც. ნერსეს გრაფიტი VIII საუკუნის პირველ ნახევარშია შეხსრულებული.

ახლად მიკვლეული წარწერების ცნობათა საფუძველზე შემოწმდა სტეფანოს მამულის ეპიტაფიაში მოტანილი თარიღების: მისი ზეონის (711), გარდაცვალების (739) შთავრების ხანგრძლივობის (29) სისწორე. ამდენად, რეალურად შიგვანია არჩილ II-ის ზეონის წელიც (719), რაც სტეფანოსის ეპიტაფიის ქრონოლოგიიდან გამოვითვალეთ.

უსაფუძვლოა ატენის სიონის IX საუკუნით გადათარიღების ცდა. ასეთი ვარაუდისათვის გადაულახავია 739 წლით დათარიღებული სტეფანოს მამულის ეპიტაფია და 711 წელს შესრულებული გრაფიტები. 711 წელი ატენის სიონის ბათქაშის მხოლოდ ზედა ქრონოლოგიურ ზღვრად თუ გამოდგება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ტაძარი უფრო ადრეა აგებული.

არც ის პალეოგრაფიული არგუმენტაცია აღ-

მონდა მისაღები, რის საფუძველზეც გადათარიღდა სტეფანოსის ეპიტაფია. უდავოდ გადასინჯავია ასეთი პალეოგრაფიული ნიშნების ქრონოლოგია.

არც ის იდენტიფიკაცია აღმონდა სწორი, თითქოს, ეპიტაფიაში დასახელებული „ქართველთა და მჭერელთა ერისთავთ-ერისთავთა უფალი“ — სტეფანოს მამუალი, შიშისა და არჩილის მამა, სტეფანოს II უნდა ყოფილიყო. ახლად გამოვლენილმა გრაფიტებმა გვიჩვენეს, რომ ეპიტაფიაში დასახელებული სტეფანოზი ჰეა ნერსესი და შვილიშვილი ვარაზისა, როგორც ეს თავის დროზე აუო ჩვენს მიერ იდენტიფიცირებული.

ატენის ქვეყანა ბაგრატიონთა სახლის იმ ერთი შტოს სამეფოადრო დომენია, რომელთა კტიტარობითაც აუფიით ატენის სიონი. ატენის სიონის აღმოსავლეთის ფსახდს ვარაზის, ნერსეს და სტეფანოსის კტიტარული გამოსახულებანი ამკობდა.

შემაჯავრობები:

1 თ. ბარნაველი, ატენის სიონის წარწერები, თბ., 1957, გვ. 13-15.

2 გ. აბრამიშვილი, სტეფანოს მამულის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, თბ., 1977, გვ. 7-64.

3 იქვე.

4 ა. ბოგვერაძე, ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში, თბ., 1978, გვ. 98-101.

5 ბ. სილაგაძე, ხაზართა ერთი ლაშქრობის შესახებ VIII საუკუნეში, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1, თბ., 1980, გვ. 105-115.

6 ვ. ართილაჯვა, ატენის სიონის ინტერიერის არქეოლოგიური გაწმენდის შედეგები, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, V, თბ., 1973, გვ. 102-116.

7 ბ. სილაგაძე, დასახ. ნაშრ.

8 ა. ბოგვერაძე, დასახ. ნაშრ.

9 ლაზიდარული წარწერები, შუადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, I, თბ., 1980, გვ. 40-44.

10. Г. Н. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, Исследование по истории грузинского искусства, Тб., 1948, გვ. 44—49, 115—117, 121—123, 156—176.

11 ქართული სამართლის ძეგლები, II, ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთოთ პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 34, 37.

12 იქვე, გვ. 50-54.

13. Т. Б. Вирсаладзе, Фресковая роспись художника Михаила Магдакели в Мачхвариши, „ქართული ხელოვნება“, 4, თბ., 1955, გვ. 176, სურ. 3.

14 ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგინ-

ლი ვეველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით: ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, I, თბ., 1955, გვ. 218.

15 იქვე, გვ. 222.

16 ასურელი მთლუაშეთა ცხოვრების წიგნით ძველი რედაქციები, გამოსცა ი. აბულაძემ, თბ., 1955, გვ. 203.

17 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 239.

18 გ. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 40.

19 ქართული სამართლის ძეგლები, II.

20 იქვე, გვ. 104.

21 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 185.

22 იქვე, გვ. 365.

23. Ю. Куликовский, История Византии, т. III, Киев, 1915, გვ. 285—313.

24 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1948, გვ. 110.

25. Г. Н. Чубинашвили, დასახ. ნაშრ.

გვ. 76.

26 თ. ბარნაველი, დასახ. ნაშრ., გვ. 38, 39.

27 ლაზიდარული წარწერები, I, გვ. 267.

28 გ. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 57-59.

29. Г. Н. Чубинашвили, დასახ. ნაშრ. გვ. 121—123.

30 იქვე, გვ. 143, 144, ტაბ. 19, 21.

31 იქვე, გვ. 121, 123.

32. Н. А. Аладшвили, Монументальная скульптура Грузии, Тб., 1977, გვ. 41—49.

33 იქვე, გვ. 46.

34 გ. აბრამიშვილი, ატენის სიონის უცნობი წარწერები, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 2, თბ., 1976, გვ. 170-171.

35 გ. აბრამიშვილი, ზ. ალექსიძე, მხედრული დამწერლობის სათავეებთან, „ციცქარი“, №№ 5, 6, თბ., 1978, გვ. 135-144, 128-137.